

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
(ΕΤ.ΑΓΡ.Ο.)

ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

5^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΑΘΗΝΑ 11-13 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1998

- Οργάνωση:
- Εταιρεία Αγροτικής Οικονομίας (ΕΤ.ΑΓΡ.Ο.)
- Συνδιοργάνωση:
- Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας Γ.Π.Α.
 - Τομέας Αγροτικής Οικονομίας Α.Π.Θ.
 - Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας
Χαροκοπέιου Πανεπιστημίου
 - Τμήμα Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου
Πατρών
 - Ινστιτούτο Γεωργοοικονομικών και
Κοινωνιολογικών Ερευνών του ΕΘ.Ι.ΑΓ.Ε.
 - Υπουργείο Γεωργίας
 - ΓΕΩΤ.Ε.Ε.
 - Αγροτική Τράπεζα



Ε Κ Δ Ο Σ Ε Ι Σ
ΑΘ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ

ΧΩΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Θ. Ανθοπούλου¹, Ο. Ιακωβίδου², Α. Κουτσούρης³, Ι. Σπιλάνης⁴

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο αγροτουρισμός, μία από τις πλέον συζητημένες στρατηγικές ανάπτυξης των μειονεκτικών αγροτικών περιφερειών της Ε.Ε., παρά τα αναμφισβήτητα περιβαλλοντικά, ιστορικά, πολιτιστικά πλεονεκτήματά τους, υστερεί στο μεσογειακό Νότο σε σχέση με τη Βόρεια Ευρώπη, τόσο σε ποσοστιαία συμμετοχή των γεωργικών εκμεταλλεύσεων σ' αυτόν, όσο και σε ποικιλία προσφερόμενων υπηρεσιών.

Σε χώρες με μακρά αγροτουριστική παράδοση, όπως η Σουηδία και η Ελβετία, οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις που ασχολούνται με τον αγροτουρισμό φθάνουν το 20% του συνόλου, στην Αυστρία το 10%, στο Ηνωμένο Βασίλειο το 8%, λιγότερο στη Γαλλία, της τάξης του 2%, μόνο 0,5% στην Ισπανία, ενώ στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία οι εκμεταλλεύσεις αυτές είναι εντελώς περιθωριακές (Leader Dossier, 1993, Bazin και Roux, 1997).

Αλλά και αυτές οι ίδιες οι δράσεις και το εύρος του προσφερόμενου αγροτουριστικού προϊόντος στην Ευρωπαϊκή ύπαιθρο ποικίλλουν και εμπλουτίζονται σημαντικά τα τελευταία χρόνια στην προσπάθεια των τοπικών φορέων και των ιδίων των αγροτών να εκμεταλλευτούν τους τοπικούς πόρους (φυσικό περιβάλλον, αγροτικό τοπίο, παραδοσιακή αρχιτεκτονική, πολιτισμική κληρονομιά) και να αυξήσουν κατ' αυτόν τον τρόπο τα εισοδήματά τους. Στη Γαλλία, για παράδειγμα, οι αγροτουριστικές μονάδες παρέχουν όλο και περισσότερο υπηρεσίες ελεύθερου χρόνου- ψυχαγωγίας-αθλητισμού (ψάρεμα, κυνήγι, ποδήλατο, ιππασία, κ.λπ.), καθώς και παιδαγωγικές-κοινωνικές (fermes pedagogiques), πέρα από την απλή διαμονή (gite rural, chambre d'hôte) και εστίαση (table d'hôte, ferme auberge, gouter a la ferme), ενώ μπορεί να απευθύνονται σε ειδική πελατεία, όπως παιδιά, τρίτη ηλικία, άτομα με ειδικές ανάγκες, γκρουπ κοινωνικού τουρισμού.

Στην Ελλάδα παρατηρείται καταρχήν μία σύγχυση όσον αφορά αυτήν την ίδια την έννοια και το περιεχόμενο του αγροτουρισμού⁵ και πολύ περισσότερο τον

¹ Λέκτορας Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

² Αναπλ. Καθηγήτρια ΑΠΘ.

³ Γεωπόνος - Γεωργοοικονομολόγος.

⁴ Επίκ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου.

⁵ Ο *Αγροτουρισμός* (agritourism/ agritourisme) αναφέρεται στο σύνολο των τουριστικών υπηρεσιών (διαμονή, εστίαση και δραστηριότητες αναψυχής) που προσφέρονται από τις γεωργικές εκμεταλλεύσεις, οικογενειακής συνήθως μορφής, οι οποίες διατηρούν την γεωργία ως κύριο επάγγελμα ή σε ορισμένες περιπτώσεις δευτερεύον. Δεν πρέπει να συγχέεται με τον *αγροτικό τουρισμό* του οποίου αποτελεί μέρος μαζί με άλλες εναλλακτικές μορφές τουρισμού, όπως ο οικολογικός, ο περιβαλλοντικός, ο ιαματικός, ο τουρισμός περιπέτειας κλπ (Bazin και Roux, 1998). Στην Ελλάδα, εκτός του όρου αγροτουρισμός εφαρμόζεται και ο όρος αγροτουρισμός ή τουρισμός υπαίθρου οποίος αναφέρεται σε όλες τις τουριστικές δραστηριότητες μικρής κλίμακας που αναπτύσσονται στον αγροτικό χώρο και με αυτές ασχολούνται οι κάτοικοι της αγροτικής υπαίθρου ανεξάρτητα με το εάν η κύρια απασχόλησή τους είναι στον πρωτογενή τομέα.

προσδιορισμό από τους αρμόδιους φορείς (Υπ. Γεωργίας, ΕΟΤ, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση, τοπικές αναπτυξιακές εταιρείες) του *αγροτουριστικού προϊόντος*⁶.

Η πρώτη συγκροτημένη προσπάθεια εφαρμογής κάποιου αγροτουριστικού προγράμματος στην Ελλάδα ήταν η δημιουργία των γυναικείων συνεταιρισμών το 1984 με πρωτοβουλία του Συμβουλίου Ισότητας των Δύο Φύλων⁷. Βέβαια, η δημιουργία των γυναικείων συνεταιρισμών απέβλεπε πρώτιστα στην κοινωνικο-οικονομική χειραφέτηση των αγροτισσών και όχι τόσο στη συνολική ανάδειξη των τοπικών πόρων και οικονομιών.

Επίσης, μέσα από τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες και Πρωτοβουλίες για την ανάπτυξη της ορεινής και μειονεκτικής υπαίθρου (ΜΟΠ, 797/85, 2328/91, 950/97, Leader) δημιουργήθηκε στον ελλαδικό χώρο μία πλειάδα "αγροτουριστικών" καταλυμάτων, συγκεντρωμένα στις παραθαλάσσιες ζώνες ή διάσπαρτα στο χώρο, ασύνδετα συνήθως με τη γεωργική παραγωγή και το τοπικό αγροτικό στοιχείο γενικότερα, ενώ αγνοήθηκε πλήρως η πλευρά της τουριστικής ζήτησης.

Το ερώτημα που τίθεται εύλογα είναι ποιοί είναι οι λόγοι που δημιουργούν αυτήν την υστέρηση στην ανάπτυξη του αγροτουρισμού στην Ελλάδα και στη Μεσόγειο γενικότερα. Πού οφείλονται οι δυσλειτουργίες ή οι δυσκολίες εφαρμογής ενός "γνήσιου" αγροτουριστικού μοντέλου με την έννοια ότι οι τουριστικές υπηρεσίες θα διασυνδέονται με τη γεωργική παραγωγή, τα τοπικά προϊόντα και τον πολιτισμό της υπαίθρου.

2. ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ "ΑΕΙΦΟΡΟΣ" ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Ο "αγροτουρισμός" και γενικότερα ο κάθε μορφής εναλλακτικός τουρισμός στην ύπαιθρο, όπως και η "αειφόρος" ανάπτυξη, είναι έννοιες που συζητήθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν ευρύτατα τα τελευταία χρόνια, γιατί προσπαθούν να δώσουν νέες προσεγγίσεις στο ζήτημα της "τοπικής" ή "εκ των κάτω" ανάπτυξης. Οι διάφορες μορφές εναλλακτικού τουρισμού στην ύπαιθρο, μεταξύ των οποίων ο αγροτουρισμός, προέκυψαν από μία διπλή αναγκαιότητα. Η πρώτη αφορά στην ανάγκη των κατοίκων των αστικών κέντρων να επανασυνδεθούν με τη φύση και τον αγροτικό πολιτισμό γενικότερα. Η δεύτερη αφορά στους αγρότες, οι οποίοι αναζητούν συμπληρωματικό εισόδημα προς το γεωργικό, δεδομένης της κρίσης και της αβεβαιότητας στο γεωργικό τομέα. Με οποιαδήποτε μορφή και αν εμφανίζεται πρόκειται για τουρισμό "ενός τόπου" με την έννοια ότι αναδεικνύει τα τοπικά στοιχεία, ενώ η πρωτοβουλία και η διαχείρισή του ανήκει στις τοπικές κοινότητες (Ιακωβίδου, 1995)⁸.

Ο αγροτουρισμός, ειδικότερα, έχει την ιδιομορφία να διασυνδέει άμεσα και ενεργά την τουριστική δραστηριότητα με τη γεωργική εκμετάλλευση, τα προϊόντα της

⁶ Το *αγροτουριστικό προϊόν*, εκτός από τις συγκεκριμένες προσφερόμενες αγροτουριστικές υπηρεσίες και τα τοπικά προϊόντα, ενσωματώνει και ολόκληρη την "εικόνα" της περιοχής, έτσι όπως καταγράφεται στο αγροτικό τοπίο, στους τρόπους ζωής και στον πολιτισμό της. Απευθύνεται σε άτομα με ειδικά ενδιαφέροντα που επιλέγουν τον τόπο και τρόπο διακοπών τους με βάση αυτά, συμμετέχοντας ενεργά στις συγκεκριμένες δραστηριότητες που προσφέρονται.

⁷ Οι τέσσερις πρώτοι γυναικείοι συνεταιρισμοί που ιδρύθηκαν ήταν στην Πέτρα Λέσβου, στα Αμπελάκια, στην Αράχωβα και στα Μαστιχοχώρια Χίου.

⁸ Είναι τοπικός σε πέντε επίπεδα: α) ξεκινά από την ιδιωτική πρωτοβουλία, β) η διαχείρισή του γίνεται από τους τοπικούς φορείς, γ) οι επιπτώσεις του περιορίζονται ως επί το πλείστον σε τοπική κλίμακα, δ) σημαδεύεται από ένα τοπικό τοπίο, ε) στοχεύει στην αξιοποίηση της τοπικής παράδοσης και πολιτισμού (Grolleau, 1993).

και την αγροτική κληρονομιά γενικότερα. Κατ' αυτήν την έννοια θεωρείται ως μία από τις κατεξοχήν δραστηριότητες που προωθεί την αγροτική ανάπτυξη και είναι συμβατή με την έννοια της "αιφορίας"⁹.

Και αυτό γιατί συμβάλλει στην οικονομική ενεργοποίηση των αγροτικών ζωνών χωρίς να ανταγωνίζεται τους φυσικούς ή τους ανθρώπινους πόρους. Είναι δηλαδή συμβατός με τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και κοινοτικές αξίες επιτρέποντας τόσο στους αγρότες όσο και στους τουρίστες να απολαύσουν τις θετικές αλληλεπιδράσεις και τις κοινές εμπειρίες τους (Κουτσούρης, Γάκη, 1998).

Αντικειμενικός και μακροχρόνιος στόχος του αγροτουρισμού, έτσι όπως καταγράφεται στην πολιτική της Ε.Ε., είναι να συμβάλει στην αντιστροφή του κλίματος εγκατάλειψης που υπάρχει στην ύπαιθρο, εξαιτίας κυρίως της συρρίκνωσης της γεωργίας και, στη συνέχεια, στη δημιουργία ευνοϊκότερων συνθηκών για την ανάπτυξη νέων οικονομικών δραστηριοτήτων. Μέσα από την κινητοποίηση των τοπικών πόρων (ανθρώπινων, φυσικών, χρηματικών) επιχειρείται να τεθεί σε λειτουργία ένας μηχανισμός ενδογενούς ανάπτυξης μέσα από ένα συνολικό σχέδιο.

Πώς όμως ο αγροτουρισμός εντάσσεται στην προοπτική της αγροτικής-αιφόρου ανάπτυξης ενισχύοντας στην πραγματικότητα τις τοπικές δυναμικές; Στις αγροτικές περιοχές το "τοπικό" είναι ένας χώρος οικειότητας, επικοινωνίας και εργασίας: ένας χώρος με ζωή, παράδοση, ιστορία και ταυτότητα.

Περιβάλλει εύαριθμα άτυπα δίκτυα και ανομοιότητες που προσπαθούν να βρουν το δρόμο τους για να αρθρωθούν έτσι, ώστε να "γεννήσουν" την ανάπτυξη (Coulmin, 1986). Από την άλλη, η εφαρμογή αγροτουριστικών προγραμμάτων "εκ των άνω" κάνει εμφανή την ανάγκη για συμμετοχικές διαδικασίες σε επίπεδο σχεδιασμού και παρέμβασης, ενώ προϋποθέτει το "άκουσμα" του τοπικού πληθυσμού.

Επίσης πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι ο αγροτουρισμός, και γενικότερα ο αγροτικός τουρισμός, ακόμα και με μία κατεύθυνση αιφόρου χρήσης των φυσικών πόρων, δεν φαίνεται ικανός να συντηρήσει μακροπρόθεσμα το κοινωνικο-πολιτιστικό σύστημα. Η προσπάθεια πρέπει να έχει ως κατεύθυνση τη συνεύρεση των τοπικών αρχών/ φορέων/ οργανισμών (συμπεριλαμβανόμενων των τουριστικών πρακτορείων και των ξενοδόχων) για να συζητήσουν τις προοπτικές του τουρισμού με απώτερο σκοπό τόσο τις ποσοτικές (υποδομές, φέρουσα ικανότητα κ.λπ.), όσο και τις ποιοτικές συνιστώσες (ποιότητα υπηρεσιών, αξιοποίηση τοπικών προϊόντων, σήμα ποιότητας, ανάπτυξη διαφοροποιημένων τουριστικών προϊόντων πέραν της φιλοξενίας και εστίασης κ.λπ.) του ζητήματος.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι οι αγροτικές περιοχές διαφέρουν σημαντικά ως προς την οικονομική δομή και δραστηριότητα, την περιφερικότητα του κάθε τόπου, τους φυσικούς και ανθρώπινους πόρους, τις δημογραφικές και κοινωνικές συνθήκες.

⁹ Στις περισσότερες περιπτώσεις ο όρος "αιφορία" χρησιμοποιείται περιοριστικά με τη μορφή οικονομικής μεγέθυνσης, που λαμβάνει υπόψη κάποια περιβαλλοντική ηθική και ιδιαίτερα την προσεκτική διαχείριση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων. Καταρχήν, πρέπει να τονιστεί πως υπάρχουν διαφορετικές περιβαλλοντικές ηθικές και ότι η προαναφερθείσα προσέγγιση αναφέρεται συχνά ως τεχνο-διαχειριστική ή τεχνο-περιβαλλοντική. Επιπλέον, αυτή η περιοριστική προσέγγιση της "οικολογικής αιφορίας" παραβλέπει πολιτικές και οικονομικές θέσεις, που εκτός των περιβαλλοντικών ανησυχιών, συνδέονται με προτάγματα ισότητας και δικαιοσύνης, όπως τη μείωση της φτώχειας. Σύμφωνα με τις προσεγγίσεις αυτές, ο "αιφόρος τουρισμός" πρέπει να δίνει έμφαση σε μία δομή που ενσωματώνει το φυσικό περιβάλλον (τον τόπο), το πολιτιστικό περιβάλλον (την τοπική κοινότητα υποδοχής) και τον τουρίστα (Burns και Holden, 1997). Από τη σκοπιά αυτή απαιτείται η αναβάθμιση των κοινωνικών και περιβαλλοντικών ενδιαφερόντων και η σχετική υποβάθμιση των καθαρά οικονομικών (Muller, 1997).

Η συμφιλίωση της αγροτικής ανάπτυξης με τις ανάγκες και τις ικανότητες των γεωργών, η τεράστια ποικιλία συνθηκών -με όρους οικολογίας, πληθυσμιακών πιέσεων, οικονομικών σχέσεων και κοινωνικής οργάνωσης - πρέπει να ληφθεί υπόψη (Muheim, 1995, Collectif, 1986). Μια τέτοια προσέγγιση συνεπάγεται ότι οι πολιτικές πρέπει να είναι εξειδικευμένες και οι μηχανισμοί παρέμβασης ευέλικτοι. Επιπλέον, στη διαδικασία (καθ)ορισμού και εφαρμογής της “ανάπτυξης” είναι πολύ πιθανή η δημιουργία συγκρουσιακών καταστάσεων μεταξύ οργανισμών και διαφόρων φορέων, τόσο λόγω της λειτουργικής τους αλληλεξάρτησης όσο και λόγω της σπανιότητας των πόρων. Σε όλα τα δίκτυα (action-oriented networks) η διαπραγμάτευση για την επίλυση συγκρούσεων/ κρίσεων φαίνεται πως αποτελεί κύρια πολιτική διαδικασία. Οι διαδικασίες οικοδόμησης “συναινέσεων” απαιτούν δεξιότητες και επιμονή. Αφορούν στο πώς γίνονται τα πράγματα (διαδικασία, σκέψεις και συναισθήματα), καθώς και τί γίνεται. Η προσαρμογή ή η αλλαγή αντιλήψεων είναι κεντρικό σημείο των διαδικασιών αυτών (Koutsouris, 1998).

3. ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΕΣ ΖΩΝΕΣ

Ο τουρισμός θεωρείται σχεδόν εκ προοιμίου ως “μία φυσική οδός προς την ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών της Ευρώπης, ιδίως των περισσότερο μειονεκτικών” (Leader Magazine, 1993). Με την αναθεώρηση της ΚΑΠ και στο πνεύμα της διαφοροποίησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, ο αγροτουρισμός ανταποκρίνεται στην οικονομική λογική ανάπτυξης μικρών επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών αναψυχής στον αγροτικό χώρο, που όμως έρχεται σχεδόν σε ρήξη με την κυρίαρχη γεωργική επαγγελματική ταυτότητα των αγροτών (Pepier-Cornet και Cart, 1995).

Κατ’ αυτήν την έννοια ο αγροτουρισμός, ως επαγγελματικός κλάδος παροχής υπηρεσιών, και μάλιστα εξειδικευμένων, συναντά δυσκολίες στην εφαρμογή του. Καταρχήν, είναι δύσκολο για τους γεωργούς να αναπτύξουν δραστηριότητες σε τομείς που δεν διαθέτουν παραδοσιακά την απαραίτητη εμπειρία και να γίνουν διαχειριστές μιάς μικρής πολυδραστήριας και καινοτόμου γι’ αυτούς επιχείρησης. Αυτό θα σήμαινε για τους αρχηγούς των γεωργικών εκμεταλλεύσεων μια ριζική κοινωνικο-επαγγελματική μεταστροφή περνώντας από το χειρισμό τεχνικών μεθόδων γεωργικής παραγωγής σ’ ένα επάγγελμα που απαιτεί κοινωνικό άνοιγμα και κατάλληλες υποδομές που θα ανταποκρίνονται στην αγροτουριστική ζήτηση. Οι γεωργοί και οι άλλοι εμπλεκόμενοι αγροτικοί φορείς έχουν ανάγκη από χρόνο για να αποδεχθούν, καταρτισθούν και τελικά υιοθετήσουν τις τεχνικές και οργανωτικές καινοτομίες που προϋποθέτει η υλοποίηση των αγροτουριστικών προγραμμάτων. Αυτή η επαγγελματική “υπέρβαση” και η ικανότητα τεχνικής και κοινωνικής προσαρμογής είναι βέβαια πολύ περισσότερο δύσκολες στις απομονωμένες ορεινές και μειονεκτικές αγροτικές ζώνες, που αποτελούν και τις περιοχές-στόχους σε προτεραιότητα ανάπτυξης.

Πέρα όμως από αυτήν τη γενική παρατήρηση, που αγγίζει το σύνολο των αγροτικών ζωνών, οι ιδιαιτερότητες του μεσογειακού κόσμου αναφορικά με τις αγροτικές δομές και την κοινωνικο-οικονομική εξέλιξη των αγροτικών περιοχών μπορούν να ερμηνεύσουν τις δυνατότητες και τους περιορισμούς της αγροτουριστικής

ανάπτυξης στη Νότια Ευρώπη απέναντι στο κατεστημένο πρότυπο και τις εμπειρίες της ΒΔ Ευρώπης. Ειδικότερα ¹⁰:

- Στο επίπεδο των αγροτικών δομών, στη Μεσόγειο δεν συναντάμε το πρότυπο της “απομονωμένης φάρμας” που ενσωματώνει το χώρο εργασίας (γεωργική γη, σταβλικές και άλλες εγκαταστάσεις) μαζί με το χώρο κατοικίας της αγροτικής οικογένειας, όπως αυτό συμβαίνει συνήθως στον ευρωπαϊκό Βορρά.

Στη μεσογειακή ύπαιθρο χώρα, η αγροτική κατοικία συγκεντρώνεται στον οικισμό της κοινότητας (πυρηνικό χωριό), ενώ η γεωργική εκμετάλλευση ως μονάδα παραγωγής είναι ανεξάρτητη από το χώρο κατοικίας του αρχηγού και βρίσκεται μακριά από το οικιστικό κέντρο (Lebeau, 1992). Έτσι, η άμεση διασύνδεση της διαμονής των τουριστών στην ύπαιθρο με τις γεωργικές δραστηριότητες της οικογένειας υποδοχής δεν είναι ευδιάκριτη, όπως και η ενσωμάτωση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος στην αγροτική ζωή. Φαίνεται λοιπόν δύσκολο να μπορούν να ολοκληρωθούν οι δύο αυτές διαφορετικές δραστηριότητες της εκμετάλλευσης -η παραγωγική και η παροχή τουριστικών υπηρεσιών- σ’ ένα δυναμικό αγροτουριστικό προϊόν που θα ενσωματώνει την “εικόνα του τόπου”.

- Στο κοινωνικό και δημογραφικό επίπεδο, οι αγροτικές μεσογειακές ζώνες, ιδιαίτερα οι ορεινές και μειονεκτικές περιοχές, χαρακτηρίζονται από τη δημογραφική συρρίκνωση και τη γήρανση του αγροτικού πληθυσμού. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει εν μέρει την απουσία καινοτόμων πρωτοβουλιών ή τη σχετική επιφύλαξη των αγροτών απέναντι σε νέες μορφές οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως ο αγροτουρισμός. Ερμηνεύει, επίσης, τη δυσκολία των αγροτών να διευρύνουν την επαγγελματική τους - γεωργική- ταυτότητα προς την παροχή υπηρεσιών σε μία εξειδικευμένη πελατεία.

- Σε τεχνικο-οικονομικό επίπεδο, οι αγροτικές ζώνες των χωρών της μεσογειακής Ευρώπης υποφέρουν από την ανεπάρκεια συλλογικών υποδομών και δικτύων υπηρεσιών που θα στήριζαν και θα ενθάρρυναν τις τοπικές αναπτυξιακές δράσεις, όπως ο αγροτουρισμός.

Από την άλλη, στην κλίμακα της οικογενειακής μονάδας, οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις στις μειονεκτικές ζώνες δεν είναι σε θέση να επενδύσουν σε τουριστικές υποδομές και εξοπλισμό (επισκευές παραδοσιακών κτιρίων, κατασκευή νέων, οικιακός εξοπλισμός, χωρικές διευθετήσεις της γεωργικής γης κ.λπ.) χωρίς την ουσιαστική τεχνικο-οικονομική βοήθεια από την πλευρά των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων που εμπλέκονται. Επιπλέον, στις μεσογειακές χώρες, όπου το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο στήριξης των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι κατά κανόνα ανεπαρκές, οι αγρότες βρίσκονται αδύναμοι να εκσυγχρονίσουν /διαφοροποιήσουν τις δραστηριότητες τους εξαιτίας της στενότητας δικτύων πληροφόρησης και διάχυσης της τεχνικής τεχνογνωσίας σε τοπική- περιφερειακή και εθνική κλίμακα.

- Από την πλευρά της ζήτησης αγροτουριστικών υπηρεσιών, παρατηρείται μια σχετικά χαμηλή ζήτηση στις μεσογειακές ζώνες και ιδιαίτερα για μορφές αγροτικού τουρισμού στις “αποτραβηγμένες” ενδοχώρες των αγροτικών περιφερειών.

Καταρχήν θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η σχετικά πρόσφατη αγροτική έξοδος στη Μεσόγειο και στην Ελλάδα (σε σχέση με τη ΒΔ Ευρώπη που χρονολογεί

¹⁰ Τελική έκθεση της ελληνο-γαλλικής μελέτης PLATON96, με θέμα: “Αλληλεπιδράσεις μεταξύ της επιτόπιας αξιοποίησης των γεωργικών προϊόντων και της ανάπτυξης του αγροτουρισμού στις ορεινές και μειονεκτικές ζώνες της Μεσογείου”, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ανθοπούλου Θ. (επιστ. υπεύθυνη), Κοβάνη Ε., Σπυλιάνης Ι. και INRA-Paris, Roux B. (επιστ. υπεύθυνος), Bazin G., 1996-1998

από τον προηγούμενο αιώνα) και η διατήρηση των σχέσεων των κατοίκων των πόλεων με τους τόπους καταγωγής τους, τους κάνει να επιστρέφουν τακτικά στα χωριά τους σε περιόδους διακοπών, χωρίς ουσιαστικά να έχουν χάσει την επαφή τους με τον αγροτικό κόσμο. Η κοινωνική συνοχή μέσω των συγγενικών και φιλικών σχέσεων διατηρείται ακόμα σε σημαντικό βαθμό, κατά τρόπο ώστε οι αστοί των μεγαλουπόλεων να μην νοιώθουν ακόμα πιεστική την ανάγκη να “αναζητήσουν τις ρίζες τους” ή την “αυθεντικότητα του αγροτικού κόσμου”, συχνά ωραιοποιημένη, μέσω του αγροτουρισμού.

Δεύτερον, στις μεσογειακές χώρες η για χρόνια κυρίαρχη τάση για θερινό παραθαλάσσιο τουρισμό -τροφοδοτούμενη από τους διεθνείς τουριστικούς πράκτορες- πόλωσε το ενδιαφέρον των τουριστών τόσο των κατοίκων των μεσογειακών χωρών, όσο και των αλλοδαπών προς τις παράκτιες περιοχές σε σχέση με τις εσωτερικές αγροτικές ζώνες.

Οι τεχνικο-οικονομικές και οργανωτικές αδυναμίες που προαναφέρθηκαν και η παραδοσιακή προτίμηση της τουριστικής πελατείας υπέρ του παραθαλάσσιου τουρισμού ευνοούν τελικά την εγκατάσταση του αγροτουρισμού σε περιοχές που διαθέτουν τα σχετικά συγκριτικά πλεονεκτήματα και ο τουρισμός είναι ήδη αναπτυγμένος, όπως π.χ. σε παραλιακούς οικισμούς, νησιά ή ακόμα και σε βουνά με υποδομή χειμερινών σπορ (ορεινός τουρισμός). Οι περιοχές αυτές (οι αντίστοιχες κοινότητες για την ακρίβεια) θεωρούνται κατά κανόνα αγροτικές και συχνά χαρακτηρίζονται ως μειονεκτικές στη βάση της δημογραφικής τους κατάστασης και των γεωργο-οικονομικών τους επιδόσεων, σύμφωνα με τα κριτήρια της ευρωπαϊκής νομοθεσίας (Οδηγία ΕΟΚ/75/268). Μπορούν έτσι να επωφεληθούν των ειδικών χρηματοδοτήσεων για την ανάληψη δράσεων τοπικής ανάπτυξης, μεταξύ των οποίων και ο αγροτουρισμός. Παράλληλα, στις αναπτυγμένες τουριστικά περιοχές οι αγροτουριστικές μονάδες επωφελούνται από τις υπάρχουσες συλλογικές υποδομές και υπηρεσίες, τον τουριστικό εξοπλισμό και το υπάρχον τουριστικό ρεύμα, με άλλα λόγια από τις εξωτερικές οικονομίες που δημιούργησε η προϋπάρχουσα τουριστική άνθηση.

Αυτή η άνιση χωρική κατανομή του αγροτουρισμού στη Μεσόγειο αντικατοπτρίζει τον “αποπροσανατολισμό” από τον αρχικό στόχο των τοπικών και περιφερειακών δράσεων για την κοινωνικο-οικονομική ανάκαμψη των παρηκμασμένων αγροτικών περιοχών. Ο στόχος αυτός είναι η διάχυτη ανάπτυξη στο σύνολο της εδαφικής τους επικράτειας με την ενεργοποίηση των τοπικών πόρων. Η συγκέντρωση των αγροτουριστικών μονάδων σε ζώνες που ήδη ευνοούνται από τα κλασικά τουριστικά πλεονεκτήματα παραπέμπει στο ίδιο παραγωγικό φορντιστικό μοντέλο που προτρέπει στην ανάληψη παραγωγικών δραστηριοτήτων στις ανταγωνιστικές οικονομικά περιοχές, επισύροντας τις ίδιες παρενέργειες με τον συμβατικό/μαζικό τουρισμό (εποχικός υπερπληθυσμός, ρύπανση χερσαίων και θαλάσσιων οικοσυστημάτων, υποβάθμιση οικισμών κ.λπ.) (Anthoroulou, 1998).

Όμοια, η αγροτουριστική εξάπλωση στις παραθαλάσσιες μεσογειακές ζώνες αναπαράγει το μέχρι σήμερα κυρίαρχο τουριστικό μοντέλο που βασίζεται στο στερεότυπο “ήλιος και θάλασσα” βάζοντας στο περιθώριο της τουριστικής κίνησης και των επενδύσεων τις αγροτικές ζώνες. Έτσι, επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι η ανάπτυξη του αγροτουρισμού και η εδραίωση της αγροτουριστικής αντίληψης δεν μπορεί να είναι στόχος αποκλειστικά και μόνο των αγροτικών ή περιφερειακών πολιτικών για τη στήριξη των αγροτικών περιοχών. Θα πρέπει να είναι συμβατός

επίσης με μία ολοκληρωμένη τουριστική πολιτική που θα αποσκοπεί στην αλλαγή των παραδοσιακών προτύπων προς έναν τουρισμό που θα βασίζεται και θα “ανακαλύπτει” τον πολιτισμό της επισκεπτόμενης περιοχής.

4. ΧΩΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΕΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΟΥΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. ΜΕΛΕΤΗ ΤΡΙΩΝ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ (ΠΡΕΣΠΕΣ, ΠΕΤΡΑ ΛΕΣΒΟΥ, ΔΙΜΝΗ ΠΛΑΣΤΗΡΑ)

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπ. Γεωργίας (1997) σε σύνολο 835 “αγροτουριστικών” καταλυμάτων που επιδοτήθηκαν από τους Καν.797/85, 2328/91⁷, τα 2/3 βρίσκονται σε νησιά και το 9% σε παράκτιες κοινότητες που δύσκολα θα χαρακτηρίσαμε ως αγροτικές σε σχέση με την οικιστική δομή, τη σύνθεση της απασχόλησης και των εισοδημάτων, αλλά και αυτό το είδος των καταναλωτικών προτύπων.

Από τα 835 αγροτουριστικά καταλύματα τα 298 (35,7% του συνόλου) προσφέρουν απλά διαμονή, τα 386 (46,2%) προσφέρουν μαζί με τη διαμονή και πρωινό, τα 56 (6,7%) διαμονή, πρωινό και γεύμα, ενώ τα 95 (11,4%) ενοικιάζουν δωμάτια με κοινή κουζίνα ή επιπλωμένα δωμάτια. Τα καταλύματα αυτά απαντώνται μεμονωμένα, χωρίς να είναι ενταγμένα σ’ ένα συνολικό σχέδιο ανάπτυξης μίας συγκεκριμένης περιοχής, όπου ο αγροτουρισμός αποτελεί μία συνιστώσα της αναπτυξιακής στρατηγικής.

Πρόκειται, επομένως, για αγροτουρισμό που έχει “εκτραπεί” από τους πρωταρχικούς στόχους της ανάδειξης και αξιοποίησης των αγροτικών πόρων στα πλαίσια μίας βιώσιμης/αειφόρου ανάπτυξης, της διασύνδεσης υπαίθρου-πόλης μέσα από την πολιτισμική ανταλλαγή και της δραστηριοποίησης της τοπικής κοινωνίας.

Οι τρεις μελέτες περιπτώσεων που ακολουθούν αποτελούν τρεις διαφορετικές περιπτώσεις ως προς τις διαδικασίες εφαρμογής “εκ των άνω” αγροτουριστικών προγραμμάτων, τους ενδογενείς μηχανισμούς επεξεργασίας, αφομοίωσης και δράσης, σε σχέση με τα ανθρωπογεωγραφικά χαρακτηριστικά των περιοχών και τις αναπτυξιακές επιδράσεις στον “τόπο” αναφοράς.

4.1. Η περίπτωση της Πέτρας⁸

Η κοινότητα της Πέτρας, παραθαλάσσιος οικισμός σε απόσταση 55 χλμ από την πόλη της Μυτιλήνης (960 κάτοικοι, 130 χλμ) και μόλις 5 χλμ από το Μόλυβο, από τις πιο τουριστικά αναπτυγμένες κοινότητες του νησιού, έχει ιδιαίτερα μελετηθεί ως πετυχημένο παράδειγμα αγροτουριστικής ανάπτυξης χάρη στις δραστηριότητες του γυναικείου συνεταιρισμού της.

Ο “γυναικείος αγροτουρισμός” της Πέτρας αποτελεί την πρώτη ουσιαστική εμπειρία στην Ελλάδα τόσο ως νέα μορφή εναλλακτικού τουρισμού που εμφανίστηκε στη χώρα από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όσο και ως οργανωτική δομή προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών που ξεφεύγει από το καθιερωμένο σχήμα του μαζικού τουρισμού. Σχεδιασμένος “εκ των άνω” από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας

⁷ Οι Κανονισμοί 797/85, 2328/91 και ο μετέπειτα από αυτούς 950/97 αποτελούν τους κατεχοχόν Κανονισμούς της ΕΕ, οι οποίοι επιδοτούν τις αγροτουριστικές δραστηριότητες στο πλαίσιο της γεωργικής εκμετάλλευσης

⁸ Πηγή: Anthopoulos, 1995 και Anthopoulos, 1998.

των Δύο Φύλων, με την τεχνική και οικονομική υποστήριξη διαφόρων δημόσιων φορέων (Αγροτική Τράπεζα, ΕΟΤ, Υπ. Γεωργίας, ΕΛΚΕΠΑ κ.ά.) ο γυναικείος αγροτουρισμός της Πέτρας προόδευσε χάρη στο δυναμισμό των ίδιων των γυναικών, που συχνά προσέκρουσε στη γραφειοκρατία του θεσμικού πλαισίου ή τις αντιδράσεις της τοπικής κοινωνίας και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Ο συνεταιρισμός αριθμεί σήμερα 36 μέλη και 210 κλίνες οι οποίες προσφέρονται στα σπίτια των αγροτισσών.

Τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας, με την εφαρμογή ερωτηματολογίου στο σύνολο των μελών του συνεταιρισμού της Πέτρας (Παν/μιο Αιγαίου-Πρόγραμμα ΠΛΑΤΩΝ, άνοιξη 1997), έδειξαν ότι οι αρχικοί στόχοι που είχαν τεθεί κατά το σχεδιασμό και εφαρμογή του αγροτουριστικού προγράμματος από τη Γ.Γ.Ι. έχουν επιτευχθεί. Βασικοί στόχοι ήταν: η κοινωνική χειραφέτηση των αγροτισσών με τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης σε μία μειονεκτική αγροτική περιφέρεια και η κοινωνική καταξίωση με την ενίσχυση του αισθήματος της δημιουργικότητας μέσα από τη συλλογική εργασία, η οικονομική αυτονομία των αγροτισσών με τη δημιουργία εξωγεωργικών εισοδημάτων και η βελτίωση του οικογενειακού εισοδήματος, καθώς και η ανταλλαγή εμπειριών και η επαφή με άλλους τρόπους ζωής εκτός της μικρής αγροτικής κοινότητας.

Η λειτουργία του γυναικείου συνεταιρισμού (1986), ως πρότυπο αγροτουριστικής μονάδας που προσφέρει ένα καινοτόμο τουριστικό προϊόν, η προβολή του ως τέτοιο στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και το τουριστικό ρεύμα που δημιούργησε προς την Πέτρα και το νησί γενικότερα, δημιούργησε θετικά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα -στη βάση οικονομικών κριτηρίων- στην ευρύτερη περιοχή. Κατασκευή μικρών ξενοδοχείων και ενοικιαζόμενων δωματίων (αύξηση από 461 δωμάτια και 949 κλίνες το 1987 σε 827 και 1739 αντίστοιχα το 1994, στοιχεία ΕΟΤ), εστιατόρια, εμπορικά καταστήματα, τουριστικά γραφεία κ.λπ. Η τουριστική αυτή άνθηση λειτούργησε θετικά για την ενίσχυση και των άλλων τομέων της οικονομίας, όπως ο κατασκευαστικός και γενικότερα ο τομέας των υπηρεσιών.

Βέβαια δεν πρέπει να παραβλεφθούν οι αρνητικές συνέπειες της γρήγορης τουριστικής ανάπτυξης της Πέτρας και της γύρω περιοχής, όπως ανεξέλεγκτη οικιστική επέκταση (περιοχή Ανάξου), υποβάθμιση δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος, αλλοίωση τοπίου κ.λπ. Από την άλλη ο πρόσφατα αναπτυγμένος μαζικός τουρισμός με την προσφορά "τουριστικών πακέτων" για φθηνές διακοπές δημιουργεί αθέμιτο ανταγωνισμό στο γυναικείο συνεταιρισμό που δεν διαθέτει ούτε τα τεχνικά μέσα ούτε διεθνή οργανωτική εμπειρία και διασυνδέσεις για να μειώσει το κόστος προσφοράς του προϊόντος του.

Το βασικό όμως ερώτημα που παραμένει αφορά σ' αυτό το ίδιο το περιεχόμενο και την "αυθεντικότητα" του προσφερόμενου αγροτουριστικού προϊόντος. Κατά πόσο πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο προϊόν (ύπνος, εστίαση στη βάση τοπικών γεωργικών προϊόντων, επαφή με την αγροτική οικογένεια και τον τόπο), διασυνδέεται με την τοπική παραγωγή, γεωργική ή χειροτεχνική, και τον τοπικό πολιτισμό και τρόπο ζωής. Με άλλα λόγια, κατά πόσο δεν προσφέρει τελικά ένα οικονομικό τουριστικό προϊόν παραλίας στη βάση του "ήλιος και θάλασσα" και την επίφαση του "αγροτουρισμού", χωρίς αυτό να υποτιμά την προσπάθεια των γυναικών για προσφορά ποιοτικών υπηρεσιών, αλλά να δηλώνει την έλλειψη στρατηγικής και συνολικού σχεδιασμού εκ μέρους του αρμόδιου εθνικού φορέα (Υπ. Γεωργίας) ή των περιφερειακών υπηρεσιών.

Η εφαρμογή και ανάλυση των ερωτηματολογίων σε 19 ενεργά μέλη του συνεταιρισμού μάς επέτρεψε να διακρίνουμε 3 κατηγορίες αγροτουριστικών μονάδων:

- Έξι μονάδες που προσφέρουν ένα "πραγματικό αγροτουριστικό προϊόν", με την έννοια ότι η γεωργία και ο τουρισμός διασυνδέονται μεταξύ τους και ολοκληρώνονται στα πλαίσια της "αγροτουριστικής εκμετάλλευσης". Οι γυναίκες-αρχηγοί της εκμετάλλευσης είναι ενεργές αγρότισσες ή νοικοκυρές που απασχολούνται εποχικά στη γεωργο-κτηνοτροφία, με μέση ηλικία 54.3 χρόνια (διακύμανση από 34 - 68 χρόνια). Διαθέτουν κατά μέσο όρο 3.5 ενοικιαζόμενα δωμάτια (από 1-5) και 7.7 κλίνες (από 2-12) σε ανεξάρτητο χώρο από την κατοικία τους στην ίδια αυλή ή αλλού στο χωριό.

Η αγροτική εκμετάλλευση αφορά κάποιες μικρές εκτάσεις ελαιοκαλλιέργειας (5 - 25 στρέμματα ή 25 - 300 δένδρα), αγροκήπια των οποίων η παραγωγή (τομάτες, μελιτζάνες, φασολάκια κ.λπ.) εκτός από την αυτοκατανάλωση απευθύνεται και στην τοπική αγορά, τριφύλλι για τα ζώα (max. 15 στρ.) και μία μικρή οικόσιτη κτηνοτροφία (1-10 προβατίνες/κατσίκες, κότες) για το τυρί, το γιαούρτι και τα αυγά που προσφέρονται στους πελάτες.

Οι γυναίκες αυτές προσφέρουν πρωινό με δικά τους προϊόντα και σπάνια γεύμα. Πουλούν, επίσης, στους τουρίστες γεωργικά και χειροτεχνικά προϊόντα, όπως λάδι, τυρί, τραχανά, κριθαράκι, δαντέλες και κεντήματα. Μία συνεταιίρος δίνει μαθήματα μαγειρικής, ελληνικών χορών και συμμετέχει σε οργανωμένους περίπατους γνωριμίας με την περιοχή.

Όλες ομολογούν ότι η γεωργία είναι απαραίτητη για τη στήριξη του αγροτουριστικού τους προϊόντος γιατί τροφοδοτεί σε προϊόντα υψηλής ποιότητας με χαμηλό κόστος, το πλεόνασμά της αποφέρει κάποιο συμπληρωματικό εισόδημα στην αγροτική οικογένεια (κυρίως το ελαιόλαδο και η κτηνοτροφία), ενισχύει την "αγροτική" εικόνα του προσφερόμενου προϊόντος, ενώ δεν είναι ανταγωνιστική ως προς την απασχόληση κατά την περίοδο αιχμής του τουρισμού.

- Έξι "ενδιάμεσες" αγροτουριστικές μονάδες με την έννοια ότι οι συνεταιίρες/ιδιοκτήτριες των καταλυμάτων απασχολούνται κατά κύριο λόγο σε εξωγεωργική δραστηριότητα, συναφή με την ευρύτερη τουριστική ανάπτυξη της περιοχής (μαγειρίσσεις/σερβιτόρες και μία ιδιοκτήτρια εστιατορίου, υπάλληλος τοπικού μουσείου), ενώ η γεωργία είναι καθαρά περιθωριακή δραστηριότητα.

Η μέση ηλικία των μελών αυτών είναι 48.5 χρόνια (διακύμανση από 32 - 69 χρόνια). Διαθέτουν κατά μέσο όρο 3.2 ενοικιαζόμενα δωμάτια (από 1 - 8) και 6.5 κλίνες (από 3-16). Σε δύο περιπτώσεις πρόκειται για επιπλωμένα διαμερίσματα/studio (6 στο σύνολο).

Η αγροτική εκμετάλλευση περιορίζεται σε μερικές ρίζες ελαιόδενδρων (10 - 150 δένδρα) και ορισμένες φορές 1-2 κατσίκες και λίγες κότες. Πρόκειται για μία μικρή οικογενειακή γεωργία της αυτοκατανάλωσης που απευθύνεται πολύ λίγο στην αγροτουριστική πελατεία. Παρόλα αυτά οι γυναίκες προσπαθούν να προσφέρουν για το πρωινό ή το γεύμα τοπικά προϊόντα (τυριά, αυγά, κηπευτικά), ενώ πουλούν στους πελάτες τους τα παραδοσιακά τοπικά χειροτεχνήματα. Τρεις γυναίκες δίνουν μαθήματα μαγειρικής, εφόσον ζητηθεί. Όλες τους ομολογούν ότι η γεωργία, κατά κύριο λόγο η ελαιοκομία, ακόμα και αν είναι περιθωριακή σε σχέση με την απασχόληση και τα εισοδήματα που προσφέρει στο νοικοκυριό τους, παίζει σημαντικό ρόλο για την ολοκλήρωση του αγροτουριστικού προϊόντος της περιοχής. Όμως είναι αμφίβολο αν η υπολειμματική αυτή γεωργία θα επιβιώσει και

δεν θα εγκαταλειφθεί μελλοντικά, ιδιαίτερα όταν η «αγροτουριστική μονάδα» θα περάσει στη νεότερη γενιά, αφού άλλωστε τα επαγγέλματα και τα εισοδήματα των μελών της οικογένειας προέρχονται από τον εξωγεωργικό τομέα.

- Επτά μονάδες των οποίων το προσφερόμενο προϊόν δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως αγροτουριστικό με την έννοια ότι οι συνέταιρες/ ιδιοκτήτριες δεν διαθέτουν αγροτική εκμετάλλευση ή και αν ακόμα κατέχουν γεωργική γη την ενοικιάζουν. Πρόκειται με άλλα λόγια για απλά ενοικιαζόμενα δωμάτια ή επιπλωμένα διαμερίσματα, με ή χωρίς πρωινό, χωρίς το τοπικό στοιχείο να ενσωματώνεται στις προσφερόμενες υπηρεσίες: διαθέτουν κατά μέσο όρο 2.1 δωμάτια (από 1 - 4) και 4.4 κλίνες (από 2-8). 5 γυναίκες της κατηγορίας αυτής είναι νοικοκυρές, των οποίων οι σύζυγοι ασκούν εξωαγροτικό επάγγελμα, ή συνταξιούχοι/χήρες και 2 απασχολούνται στο κατάστημα του συζύγου τους. Η μέση ηλικία τους είναι 48.9 χρόνια.

Στην περίπτωση της Πέτρας παρατηρούμε ότι, παρά το γεγονός ότι οι αρχικοί στόχοι της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριοποίησης των αγροτισσών και της γενικότερης ανάπτυξης της τοπικής οικονομίας επιτεύχθηκαν στα πλαίσια της εφαρμογής του αγροτουριστικού προγράμματος, αυτός ο ίδιος ο αγροτουρισμός δεν ολοκληρώθηκε ως καινοτόμος δραστηριότητα που θα διασυνδέει τη γεωργία με τις τουριστικές υπηρεσίες, θα αξιοποιεί τους τοπικούς πόρους μέσα από την τουριστική κατανάλωση, θα αναδεικνύει τον αγροτικό πολιτισμό μέσα από την “ανακάλυψη του τόπου”. Από την άλλη η ραγδαία ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού στη μικρο-περιοχή της Β. Λέσβου, πέρα από τις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, κινδυνεύει να συρρικνώσει εντελώς το ζωτικό χώρο του αγροτουρισμού: τον αγροτικό χώρο και την ίδια τη γεωργία.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην περίπτωση των νησιών η συμβίωση των δύο τελείως διαφορετικών λογικών οργάνωσης και προώθησης του τουρισμού -του μαζικού τουρισμού παραλίας και του αγροτικού τουρισμού μικρής κλίμακας- δεν είναι εύκολη και συνήθως καταλήγει στην απορρόφηση του αγροτουρισμού από το μαζικό τουρισμό. Στην καλύτερη περίπτωση, εφόσον η αγροτουριστική δραστηριότητα έχει ήδη εδραιωθεί και αποκτήσει τα απαραίτητα ποιοτικά χαρακτηριστικά μπορεί να επηρεάσει θετικά, αναβαθμίζοντας το τουριστικό προϊόν της περιοχής. Τα αποτελέσματα της ανάπτυξης του αγροτουρισμού στη Λέσβο, αλλά και στη γειτονική Χίο, και παρά την πρωτοπόρα δράση των γυναικείων συνεταιρισμών της Πέτρας και των Μεστών, υπογραμμίζουν τη δυσκολία αυτή (Σπιλάνης, 1998).

4.2. Η περίπτωση του Αγίου Γερμανού⁹

Ο Άγιος Γερμανός είναι μία μικρή ορεινή κοινότητα του νομού Φλώρινας ο οποίος βρίσκεται κοντά στις λίμνες Μικρή και Μεγάλη Πρέσπα

Η γεωμορφολογία της περιοχής, οι υπάρχοντες εκεί υγρότοποι, η βλάστηση, τα άγρια και εξημερωμένα ζώα, καθώς και τα ίχνη από τη μακραίωνα παρουσία του ανθρώπου δημιουργούν μία ποικιλότητα τοπίου η οποία είναι χαρακτηριστική των Πρεσπών (Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων - Υγροτόπων, 1996).

⁹ Πηγή: Ιακονίδου Ο., Turner C., 1995)

Η κοινωνική του δομή χαρακτηρίζεται από περιορισμένη κοινωνική και επαγγελματική κινητικότητα, συντηρητική αντιμετώπιση κάθε καινοτομικής πρωτοβουλίας ή αλλαγής στα κοινωνικά πρότυπα κ.λπ. Η απασχόληση των κατοίκων χαρακτηρίζεται από την πλήρη επικράτηση του πρωτογενή τομέα με κυρίαρχη την καλλιέργεια των φασολιών. Η κτηνοτροφία και η αλιεία είναι τομείς με τους οποίους ασχολείται μέρος μόνο των κατοίκων του Αγίου Γερμανού. Οι καλλιέργειες ήταν ξηρικές μέχρι τη δεκαετία του '80 και το εισόδημα των κατοίκων μικρό, ακόμη και μετά τα έργα υποδομής που κατασκευάστηκαν στην περιοχή.

Ο τουρισμός ήταν ελάχιστος - και πολύ εξειδικευμένα - αναπτυγμένος στην περιοχή πριν το 1985. Ελάχιστοι περαστικοί τουρίστες έφθαναν στην περιοχή με βασικό κίνητρο την οικολογία, τη φυσιολατρία, την επιστημονική παρατήρηση κ.ά., ενώ η απουσία καταλυμάτων λειτουργούσε ως αντικίνητρο για την παραμονή τους για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Η ιδέα για την ίδρυση ενός γυναικείου συνεταιρισμού με αντικείμενο τον αγροτουρισμό προέκυψε το 1984, την εποχή που οι γυναίκες παρακολουθούσαν κάποια επιμορφωτικά σεμινάρια σχετικά με το θέμα αυτό και με πρωτοβουλία της τοπικής Νομαρχίας και της τότε Γενικής Γραμματείας Ισότητας. Οικονομικοί είναι οι λόγοι που καθόρισαν την επιλογή των γυναικών να δημιουργήσουν ένα συνεταιρισμό, παρά τους στόχους για κοινωνική καταξίωση και οικονομική αυτονομία των αγροτισσών που είχαν τεθεί από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας. Τα χαμηλά εισοδήματα που επέτυχαν από την απασχόλησή τους στην οικογενειακή γεωργική εκμετάλλευση, ως συμβοηθούσα μέλη, και η ανάγκη για εξεύρεση νέων πηγών εισοδημάτων αποτέλεσαν τους βασικούς παράγοντες της επιλογής αυτής των γυναικών.

Μέσα από τα σεμινάρια αυτά βγήκε ένας πυρήνας 7 γυναικών οι οποίες είχαν πεισθεί για την αναγκαιότητα της ίδρυσης του συνεταιρισμού, καθώς και για την κατεύθυνση των δραστηριοτήτων του προς τον τουρισμό.

Οι επιλογές των γυναικών αντιμετωπίστηκαν με σκεπτικισμό και συχνά εχθρότητα από διάφρες πλευρές. Υπήρξαν αντιδράσεις από τους κατοίκους της περιοχής, λόγω της δημιουργίας του ίδιου του συνεταιρισμού, καθώς και αντιδράσεις που αφορούσαν στην επιλογή των αγροτουριστικών δραστηριοτήτων ως σκοπό του συνεταιρισμού. Ήταν η πρώτη φορά που κάποιος μιλούσε για την πιθανότητα προσέλκυσης τουριστών σ' αυτήν την περιοχή και, όπως ήταν φυσικό, η ιδέα αυτή φάνηκε εξωφρενική.

Οι αντιδράσεις αυτές ξεπεράστηκαν και έτσι το Μάρτιο του 1985 έγινε το καταστατικό του συνεταιρισμού με βασικό σκοπό την εκμετάλλευση τριών ξενώνων, που τους παραχωρήθηκαν από τη Νομαρχία Φλώρινας.

Το 1987, με την ολοκλήρωση της αναπαλαίωσης 3 παραδοσιακών κτιρίων που παραχωρήθηκαν στο συνεταιρισμό από τη Νομαρχία, η οποία χρηματοδοτήθηκε κατά 70% από τα Μεσογειακά Ολοκληρωμένα Προγράμματα και κατά 30% από το ελληνικό δημόσιο, άρχισε η λειτουργία τριών ξενώνων δυναμικότητας 25 κλινών. Παράλληλα με τη λειτουργία των ξενώνων, οι γυναίκες του συνεταιρισμού ασχολήθηκαν με την παρασκευή, τυποποίηση και διάθεση τοπικών παρασκευασμάτων, όπως μαρμελάδες, πιπεριές Φλωρίνης, τραχανά κ.ά.

Η συμμετοχή των γυναικών στο συνεταιρισμό από την ίδρυσή του μέχρι και το 1997 ήταν πολύ εύκολη. Δεν απαιτούνταν παρά η αποδοχή των όρων του καταστατικού και του εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας καθώς και η καταβολή

10.000 δραχμών ως συνεταιριστική μερίδα. Έτσι, στη διάρκεια των 10 χρόνων λειτουργίας του συνεταιρισμού, και κυρίως στα πρώτα δύο χρόνια, εγγράφηκε στο συνεταιρισμό το σύνολο σχεδόν των μελών του, τα οποία ανέρχονταν σε 20. Τα τελευταία χρόνια αποχώρησαν από το συνεταιρισμό 6 γυναίκες, λόγω συνταξιοδότησης, με αποτέλεσμα το 1997 να αριθμεί 14 μέλη. Από το Μάρτιο του 1997 και μετέπειτα, το ποσό της συνεταιριστικής μερίδας ανήλθε στις 200.000 δραχμές, της εγγραφής στο συνεταιρισμό στις 300.000 και έπρεπε να υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία προϋπηρεσίας σε τουριστικές επιχειρήσεις. Τα μέτρα αυτά θεωρήθηκαν απαραίτητα προκειμένου να διασφαλισθούν τα συμφέροντα των γυναικών που ήταν ήδη μέλη του συνεταιρισμού, γιατί ο τρόπος λειτουργίας του συνεταιρισμού και η μικρή υποδομή θέτουν ορισμένα όρια στην αύξηση των μελών, ενώ τα παλιά μέλη εργάστηκαν πολύ σκληρά για να φθάσει ο συνεταιρισμός στο επίπεδο που είναι σήμερα. Αυτό το γεγονός και κυρίως το αυξημένο συνολικό ποσό που πρέπει να καταβάλει κάθε νέο μέλος του συνεταιρισμού, λειτουργεί ανασταλτικά στην αύξηση των μελών του, παρά την υπάρχουσα ζήτηση. Η αναμόρφωση των συνθηκών εισόδου νέων μελών στο συνεταιρισμό συνδέθηκε με τη λειτουργία του τέταρτου ξενώνα του συνεταιρισμού, το 1995, ο εξοπλισμός του οποίου έγινε με δαπάνες των ίδιων των γυναικών, καθώς και με τη λειτουργία του εστιατορίου που ξεκίνησε δοκιμαστικά το 1996 και λειτουργεί κανονικά από το 1997. Σήμερα, η συνολική δυναμικότητα των ξενώνων ανέρχεται στα 45 δωμάτια.

Η μέχρι τώρα λειτουργία του συνεταιρισμού, παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του, κατάφερε καταρχήν να διαψεύσει τους επικριτές του και να βάλει τον Άγιο Γερμανό στο χάρτη των εναλλακτικών μορφών τουρισμού της Ελλάδας. Είναι χαρακτηριστικό στοιχείο η πληρότητα που έχουν οι ξενώνες του συνεταιρισμού η οποία ανέρχεται στο 70 - 100% της δυναμικότητάς του τα τελευταία χρόνια.

Ο συνεταιρισμός λειτούργησε για τις γυναίκες ως μία οικονομική και κοινωνική διέξοδος από την έως το 1985 υπάρχουσα κατάσταση στην περιοχή. Οι γυναίκες μέλη του συνεταιρισμού πέτυχαν τη σταθερή αύξηση των εισοδημάτων τους και παράλληλα τη δυναμική είσοδο των συντεταίρων στην κοινωνική ζωή της περιοχής, αναλαμβάνοντας πρωτοβουλίες και σημαντικές ευθύνες για πρώτη φορά εκτός της οικογένειας.

Η μορφή συνεργασίας των γυναικών, που στηρίχθηκε στη συνεκμετάλλευση των ξενώνων και στη συμμετοχή τους με προσωπική εργασία στη λειτουργία τους, ανάλογα με τις υπάρχουσες ανάγκες και το διαθέσιμο από τις γυναίκες χρόνο, είχε ως αποτέλεσμα την απρόσκοπτη και χωρίς τριβές λειτουργία του συνεταιρισμού. Το γεγονός της μη παράλληλης απασχόλησης σε άλλες εργασίες, εκτός της γεωργίας, υπήρξε σημαντικός παράγων της ομαλής λειτουργίας του συνεταιρισμού και του ρόλου που διαδραματίζει τόσο για τις ίδιες τις γυναίκες όσο και για τον τόπο.

Από την ανάπτυξη των εργασιών του συνεταιρισμού στην περιοχή διαπιστώθηκαν οι σημαντικές πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στην τοπική οικονομία, με τη δημιουργία νέων καταστημάτων, χώρων εστίασης και διασκέδασης τόσο στον Άγιο Γερμανό όσο και στο Λαιμό. Λειτούργησε ενθαρρυντικά και καθοριστικά και στην ίδρυση και λειτουργία του Γυναικείου Αγροτουριστικού Συνεταιρισμού Ψαράδων, ο οποίος από το 1994 διαχειρίζεται ένα ξενοδοχείο στους Ψαράδες, δυναμικότητας 37 κρεβατιών και ένα εστιατόριο.

Η προσαρμογή των παρεχόμενων από το συνεταιρισμό υπηρεσιών στις οικολογικές και περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες των Πρεσπών, με την αξιοποίηση για παράδειγμα παλαιών παραδοσιακών κτιρίων, συνέβαλε άμεσα ή έμμεσα στην περιβαλλοντική ισορροπία της περιοχής και τον ταξινόμησε στους τουριστικούς τόπους ιδιαίτερης σημασίας.

4.3. Η περίπτωση της Λίμνης Πλαστήρα¹⁰

Η περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα φέρει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά μιάς φθίνουσας ορεινής ζώνης: έντονη γήρανση πληθυσμού, υποαπασχόληση, κυριαρχία του πρωτογενή τομέα στη βάση μιάς εκτατικής αιγοπροβατοτροφίας και της δασοκομίας. Η κατασκευή της λίμνης (1959-1962) και η κάλυψη της κοιλάδας με νερό είχε ως αποτέλεσμα τη διάλυση των τοπικών γεωργοκτηνοτροφικών συστημάτων παραγωγής και τη μετανάστευση των κατοίκων στις γειτονικές πεδιάδες και στις πόλεις. Η απώλεια του ζωτικού αυτού χώρου είχε ως αποτέλεσμα τη διάρρηξη του συνδετικού κρίκου επικοινωνίας και κοινωνικής παρουσίας των παραλίμνιων χωριών.

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο και με δεδομένο το φυσικό κάλλος (δάσος ελάτης με υποζώνες δρυός και καστανιάς, βιότοπος λίμνης, ποικιλότητα τοπίου κ.λπ.), τα αξιόλογα ιστορικά και θρησκευτικά μνημεία (εκκλησίες και μοναστήρια) και τις ενδιαφέρουσες πολιτιστικές εκδηλώσεις της ευρύτερης περιοχής (πανηγύρια και τοπικά έθιμα), ο (οικο)-τουρισμός θεωρείται ότι αποτελεί μία σοβαρή εναλλακτική προοπτική.

Ήδη μετά τη λειτουργία των πρώτων κοινοτικών ξενώνων (1992-1993), η περιοχή γνωρίζει μία ανοδική τουριστική πορεία. Πρόκειται για «εσωτερικό τουρισμό», κυρίως κατά τη θερινή περίοδο, τις εορτές και τα Σαββατοκύριακα. Η αύξηση της τουριστικής κίνησης αφορά διάφορες ομάδες και δραστηριότητες, όπως περιπατητικές και ορειβατικές, επίσκεψη μνημείων και τοπίων, κυνήγι, ψάρεμα κ.λπ. Κοινό γνώμονα των επισκεπτών αποτελεί το ενδιαφέρον για τη γνωριμία με το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον και η φυγή από τον αστικό τρόπο ζωής.

Στην περιοχή δραστηριοποιούνται σήμερα 7 κοινοτικοί ξενώνες, συνολικής δυναμικότητας 250 κλινών, οι οποίοι ενοικιάζονται σε ιδιώτες και 3 ιδιωτικοί δυναμικότητας 115 κλινών. Χρηματοδοτήθηκαν κατά σειρά από τα ΜΟΠ, τον Α.Ν. 1262/82, τα ΠΕΠ, το ΕΑΠΤΑ και επιχορηγήθηκαν από τη Νομαρχία. Στο σύνολο των ξενώνων, 7 ενοικιαστές/ιδιοκτήτες κατάγονται από την περιοχή, ενώ οι υπόλοιποι από αλλού, 5 ξενώνες προσφέρουν γεύμα τοπικής κουζίνας (πίτες, φασολάδα, λουκάνικα κ.λπ.), ενώ σε 2 λειτουργεί μικρό έκθετήριο τοπικών προϊόντων, κατά κύριο λόγο γλυκά του κουταλιού του Συν/σμού Γυναικών της Λίμνης. Συνολικά απασχολούνται 50 άτομα (35 άντρες και 15 γυναίκες), από τα οποία 45 προέρχονται από την περιοχή.

Λειτουργούν επίσης 2 μονάδες ενοικιαζόμενων δωματίων (2 δυναμικότητας 5 δίκλινων δωματίων η μία και 1 δυναμικότητας 6 δίκλινων δωματίων) που έχουν χρηματοδοτηθεί από το Ν.2328/91/ΕΟΚ. Από το ΠΕΠ έχουν χρηματοδοτηθεί 3 μονάδες ενοικιαζόμενων δωματίων (2 δυναμικότητας 7 δίκλινων δωματίων και 1 δυναμικότητας 3 τρίκλινων δωματίων). Επίσης, σ' όλη την περιοχή της Λίμνης Πλαστήρα λειτουργούν 4 κατασκηνώσεις.

¹⁰ Πηγή: Κουτσούρης Α. και Γάκη Δ. (1998).

Παράλληλα επιχειρείται, μέσω μιάς σειράς προγραμμάτων που χρηματοδοτούνται από τα ευρωπαϊκά ταμεία και με τη στενή συνεργασία της Αναπτυξιακής Καρδίτσας (ΑΝΚΑ ΑΕ) με τους τοπικούς φορείς, η προσέλκυση τουριστών με την ανάδειξη του φυσικού κάλλους και τη βελτίωση / κατασκευή τεχνικών υποδομών. Από το ΠΕΠ χρηματοδοτήθηκαν πάρα αναψυχής, διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου ξενώνων, υποδομή για συγκέντρωση και επεξεργασία απορριμμάτων και άλλα έργα υποδομής (οδοποιία, ύδρευση, αποχέτευση). Στα πλαίσια του LEADER II, το οποίο υπέβαλε και διαχειρίζεται η ΑΝΚΑ, έχουν πραγματοποιηθεί επενδύσεις που αποσκοπούν στη βελτίωση των υφιστάμενων τουριστικών υποδομών όσον αφορά ξενώνες (μεγαλύτερου μεγέθους από αυτό των μικρών καταλυμάτων), καθώς και τη βελτίωση των συνθηκών στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα.

Μέσω των προγραμμάτων LIFE/ΕΕ και ΕΠΠΕΡ/ΥΠΕΧΩΔΕ η Αναπτυξιακή Καρδίτσας, σε στενή συνεργασία με το Συμβούλιο Περιοχής της Λίμνης και το Δ. Καρδίτσας, έχει πραγματοποιήσει στην περιοχή μια σειρά παρεμβάσεων¹¹ προς την κατεύθυνση του οικο-τουρισμού, με απώτερο στόχο την αιεφόρο ανάπτυξη και την εξάπλωση του αγρο-οικοτουρισμού.

Ωστόσο, παρά τις σημαντικές παρεμβάσεις για τη διευθέτηση/οργάνωση του φυσικού περιβάλλοντος και των «αγροτουριστικών πόρων», οι επενδύσεις σε αγροτουριστικά καταλύματα δεν είναι οι αναμενόμενες με βάση τα κίνητρα των αναπτυξιακών νόμων (2328/91 και ΠΕΠ). Ως κύριοι ανασταλτικοί παράγοντες μπορούν ν' αναφερθούν η έλλειψη «δυναμικών» γεωργο-κτηνοτροφικών εκμεταλλεύσεων που συνδέεται τόσο με τη γηρασμένη ηλικία των αρχηγών τους όσο και με την οικονομική αδυναμία τους να επενδύσουν σε νέες δραστηριότητες, καθώς και η σημαντική υστέρηση στην πληροφόρηση των αγροτών από την πλευρά των Νομαρχιακών Υπηρεσιών που διαχειρίζονται τα προγράμματα αυτά.

Σήμερα, με τις νέες συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί και ιδιαίτερα με την εκτεταμένη προβολή της περιοχής της Λίμνης, παρατηρείται αυξημένο επενδυτικό ενδιαφέρον. Κρίσιμο ρόλο στην όλη προσπάθεια θεωρείται ότι θα διαδραματίσει προς την κατεύθυνση αυτή η αναλυτική ενημέρωση και κατάρτιση του αγροτικού πληθυσμού σε θέματα αγροτουρισμού.

Η περίπτωση της Λίμνης Πλαστήρα παρουσιάζει την ιδιαιτερότητα ενός ολοκληρωμένου αγροτουριστικού σχεδίου σε «meso» επίπεδο με την παράλληλη τεχνική υποστήριξη και υλοποίηση έργων υποδομής χάρη στη δυναμική παρουσία της τοπικής αναπτυξιακής εταιρείας (ΑΝΚΑ) και της συνεργασίας των εμπλεκόμενων τοπικών φορέων. Το σύνολο των προγραμμάτων που βρίσκονται σε εξέλιξη συγκλίνουν στην προσπάθεια ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης με άξονα τις ήπιες μορφές τουρισμού και την καθιέρωση ειδικού τουριστικού ρεύματος στην περιοχή (χειμερινός τουρισμός, περιπατητικός, αθλητικός, περιβαλλοντικός, τουρισμός παραδοσιακών εκδηλώσεων, περιπέτειας κ.λπ.). Ειδικότερα, αφορούν αφενός μεν στην ενδυνάμωση του τουρισμού σε άμεση διασύνδεση με την προστασία του περιβάλλοντος και του τοπικού τρόπου ζωής και αφετέρου στην ενθάρρυνση του τοπικού πληθυσμού να ασχοληθεί με τη μεταποιητική δραστηριότητα αξιοποιώντας τα

¹¹ Οι παρεμβάσεις αυτές αφορούν στη δημιουργία Κέντρου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Έρευνας, Ενημέρωσης, Πειραματικού Αγρού Οικολογικής Καλλιέργειας, Εκπαιδευτικού Πανεπιστημιακού Δάσους, Οικολογικών Μονοπατιών, Βοτανικού Κήπου, Υδροβιολογικού Σταθμού, Παρατηρητηρίου, Ορεινού Καταφυγίου και Τοπικού Γραφείου Οικοτουρισμού.

πρωτογενή προϊόντα. Βασική παράμετρος σε αυτή τη λογική είναι η διατήρηση του τοπικού τρόπου ζωής και της πολιτισμικής κληρονομιάς με την παράλληλη δημιουργία συμπληρωματικών εισοδημάτων και αναβάθμιση της ποιότητας ζωής. Η φιλοσοφία των προγραμμάτων αυτών αφορά στη δημιουργία συνθηκών ανάπτυξης με σκοπό τη συγκράτηση του τοπικού πληθυσμού μέσω δημιουργίας προϋποθέσεων απασχόλησης και αύξησης του εισοδήματός του εντός της περιοχής.

Η περίπτωση του αγροτουριστικού προγράμματος της Λίμνης διαφοροποιείται ως προς τις δυο προηγούμενες περιπτώσεις, γιατί δεν εστιάζει σ' αυτήν την ίδια την ανάπτυξη του αγροτουρισμού με την κατασκευή της σχετικής τουριστικής μικρο-υποδομής, αλλά το διασυνδέει εξαρχής με τις λοιπές δραστηριότητες και πόρους της περιοχής εντάσσοντάς τον σ' ένα ευρύτερο αναπτυξιακό σχέδιο των παραλίμνιων κοινοτήτων.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Θα μπορούσε να γενικεύσει κανείς λέγοντας ότι οι νέες δραστηριότητες υψηλής ποιότητας και μικρής κλίμακας μπορούν δύσκολα να αναπτυχθούν και να επιβιώσουν, διατηρώντας όλα τα διακριτά χαρακτηριστικά τους, σε περιοχές που έχουν ενσωματωθεί στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Ειδικότερα, στην περίπτωση του αγροτουρισμού, η εξάπλωσή του στις τουριστικά αναπτυγμένες παραθαλάσσιες ζώνες και η εδραίωση της αγροτουριστικής αντίληψης δεν φαίνεται να μπορεί να επιβληθεί στο κυρίαρχο τουριστικό μοντέλο που επικρατεί στην περιοχή. Στην περίπτωση αυτή ο μόνος ρόλος που θα μπορούσε να παίξει ο αγροτουρισμός, εκτός της εξασφάλισης συμπληρωματικών εισοδημάτων στην αγροτική οικογένεια, αναφέρεται στη συμβολή του στις ποιοτικές συνιστώσες του τουρισμού, καθώς και στη διαφοροποίηση των παρεχόμενων τουριστικών υπηρεσιών.

Δεν αποτελεί λοιπόν έκπληξη το γεγονός ότι τα πιο επιτυχή παραδείγματα αγροτουριστικής ανάπτυξης, τα οποία συνάδουν και με τους πρωταρχικούς στόχους του αγροτουρισμού, βρίσκονται σε ορεινές περιοχές, σε αγροτικές περιοχές σε κρίση ή σε μειονεκτικές αγροτικές περιοχές. Οι ζώνες αυτές, που μπορεί να βρίσκονται κοντά σε πολύ αναπτυγμένες περιοχές, έχοντας μείνει έξω από την ευρωπαϊκή και εθνική εξωγενή αναπτυξιακή διαδικασία, δεν έχουν άλλη προοπτική επιβίωσης από το να αναλάβουν οι ίδιες δράση. Εξάλλου, η ήδη διαμορφωμένη ζήτηση αγροτουριστικών υπηρεσιών κατευθύνεται προς εκείνο το πρότυπο αγροτουρισμού που είναι συμβατό με τις περιβαλλοντικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και κοινοτικές αξίες του αγροτικού χώρου, καθώς και με την αναζήτηση της πραγματικής ζωής και της αυθεντικότητας, τα οποία είναι διάσπαρτα στον αγροτικό χώρο.

Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε στην προώθηση ενός νέου μοντέλου αγροτουριστικής ανάπτυξης, προσαρμοσμένου στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού χώρου, στις παραδόσεις και στον πολιτισμό της αγροτικής κοινωνίας, στα πρότυπα και στις συμπεριφορές αναψυχής των καταναλωτών· ενός μοντέλου που θα ανταποκρίνεται στις προσδοκίες των αγροτών για ανάπτυξη και στις αντιλήψεις της τουριστικής πελατείας για διακοπές στην ύπαιθρο και που θα είναι, ωστόσο, συμβατό με τις αρχές της αειφορίας. Η απάντηση θα μπορούσε να είναι θετική. Ωστόσο, ο πολυδιάστατος χαρακτήρας τόσο του αγροτικού χώρου, όσο και του αγροτουριστικού προϊόντος επιβάλλουν μία στρατηγική "εκ των άνω" και ένα ευέλικτο θεσμικό πλαίσιο που θα προσαρμόζεται

στις ιδιαιτερότητες, στο δυναμικό και στις προσδοκίες για ανάπτυξη της κάθε περιοχής έτσι όπως εκφράζονται "εκ των κάτω". Στη λογική αυτή, ο σχεδιασμός της ανάπτυξης του αγροτουρισμού, ο οποίος θα πρέπει να εντάσσεται στη συνολική ανάπτυξη μιάς περιοχής, πρέπει να καθορίζεται από έξι κατευθυντήριες αρχές, οι οποίες συνοψίζονται στους όρους:

ΓΝΩΡΙΖΩ - ΑΞΙΟΛΟΓΩ - ΕΠΙΛΕΓΩ - ΧΩΡΟΘΕΤΩ -
ΕΠΙΜΟΡΦΩΝΩ - ΔΙΑΧΕΙΡΙΖΟΜΑΙ

Μόνο έτσι μπορούν να αποφευχθούν τα λάθη της παραδοσιακής τουριστικής βιομηχανίας και να αναδειχθεί ο αγροτουρισμός ως πραγματικός μοχλός αειφόρου ανάπτυξης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anthopoulou Th. *La coopérative féminine d'agrotourisme à Petra dans l'île de Lesvos*. In: La RDT dans les zones rurales et les régions insulaires de l' Union Européenne (Dir: J.Battesti), Commission Européenne - DGXII, Bruxelles, 1995, pp. 86-89.
- Anthopoulou Th. *Agrotourism and the rural environment. Potentialities and limits in the mediterranean less-favoured areas*. In: Tourism and the environment: Regional, economic and policy issues- 2nd edition, Helen Briassoulis and Jan Van Der Straaten, eds. London: Kluwer Academic Publishers, 1998 (Forthcoming).
- Bazin G., Roux B. *L' agritourisme: un atout pour les zones rurales difficiles méditerranéennes?*. Ed. Harmattan, Paris, 1997, pp. 215-236.
- Burns P.M., Holden A, Alternative and sustainable tourism development In: The Earthscan Reader in Sustainable Tourism, Ed.L.France, Earthscan Publ.Ltd, London, 1997, pp26-28.
- Collectif (Dir: Coulomb P.) *Le tourisme contre l'agriculture?*, ADEF, Paris, 1986.
- Coulmin P. La decentralisation: la dynamique du developpment local. Ed Syros at Adels, Paris, 1986.
- France L. Introduction In: The Earthscan Reader in Sustainable Tourism Ed. L.France, Earthscan Publ.Ltd, London, 1997, pp 1-22.
- Grolleaw H., LEADER MAGAZINE, 4: 14-16, 1993.
- Ιακωβίδου Ο., *Αγροτικός Τουρισμός*. Στο: Πρακτικά του Συνεδρίου του ΓΕΩΤΕΕ: "Αγροτική Οικονομία και Πολιτική: Νέοι Προσανατολισμοί και Αναζητήσεις", Αθήνα, 10-12 Δεκεμβρίου 1995.
- Iacovidou O., Turner C., The Female Gender in Greek Agrotourism, in ANNALS OF TOURISM RESEARCH, 22: 481-484.
- Κουτσούρης Α., Οικοτεχνικές και Αγροτουριστικές Δραστηριότητες στη Λίμνη Πλαστήρα, Εισήγηση στο Πανερωπαϊκό Σεμινάριο με θέμα «Ο Αγροτουρισμός και η συμβολή του στη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των χωρών της Ευρώπης», Υπουργείο Γεωργίας υπό την αιγίδα της UNESCO, Πλωμάρι Λέσβου, 1-7 Ιουνίου 1997, (πρακτικά υπό δημοσίευση).
- Koutsouris A. Networking for sustainable future: the case of development agencies. In: Third European Symposium on Rural and Farming Systems Analyses:

- Environmental Perspectives, AFSRE/European Group, Stuttgart-Hohenheim, Germany, 25-28 March 1998 (forthcoming).
- Κουτσούρης Α., Γάκη Δ., The quest for a sustainable future: alternative tourism as the lever of development. Στο 1^ο Παγκόσμιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τουρισμός και Πολιτισμός στην Αειφόρο Ανάπτυξη, ΕΜΠ, Αθήνα, 19-21 Μαΐου 1998 (πρακτικά υπό έκδοση).
- Leader Dossiers. *Tourisme at the service of rural development*. LEADER Coordinating Unit/AEIDL, Bruxelles, 1993.
- Lebeau R., *Les grands types des structures agraires dans le monde*, Ed. Masson, Paris, 1992.
- Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας. Ελληνικό Κέντρο Βιοτόπων - Υγροτόπων, Ελληνικοί Υγροτόποι, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, 1996.
- Muheim P. *Tourisme et développement rural, une opportunité à mieux exploiter selon l'OCDE*. In: L'information agricole, 1995, 682, pp. 25-26.
- Muller H. The thorny path to sustainable tourism development. In: The Earthscan Reader in Sustainable Tourism Ed. L.France, Earthscan Publ. Ltd, London, 1997, pp 29-35.
- Perrier-Cornet P., Capt D. *Les agriculteurs face à la nouvelle PAC. Quelles perspectives pour quels territoires?*. In: Economie Rurale, 225, jan.-fev.1995, pp. 22-27.
- Σπιλάνης Ι. *Ιδιαιτερότητες και αναπτυξιακές δυνατότητες του ελληνικού νησιωτικού χώρου*. Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, 1998.